

Martti Anhava

**PIENTÄ,
KESKIKOKOA
JA SUURTA**

Kirjoituksia

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

© Martti Anhava ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2023

ISBN 978-951-1-39253-8

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

*... Tietää että maailmassa on kaikkea
pientä, keskikokoa ja suurta.*

TUOMAS ANHAVA

I

TALO RANTAKADULLA ELI STALININ HYMY

Moskova-joen rannalla vinosti vastapäätä Kremlä kohoaa kaksitoistakerroksinen Hallituksen talo. Valmistumisestaan vuoteen 1952 saakka se oli Moskovan korkein rakennus, mutta kaupungin nykyisten tornimetsikköjen keskellä sen korkeus ei pistä silmään. Joen toiselta rannalta, esimerkiksi bussin ikkunasta vilkaisten rakennus näyttää kyllä isonpuoleiselta, mutta sen mittasuhteet paljastuvat vasta kun sitä lähestyy ja lähtee kiertämään.

Vuonna 1976 kirjailija Juri Trifonov julkaisi Hallituksen taloon ja sen tuntumaan sijoittuvan pienoisoromaanin joka toi kirjoittajalleen jopa kansainvälistä kuuluisuutta ja rakennukselle uuden nimen: 'Talo rantakadulla'. Kirjan keskeiset henkilöt liikkuvat talon liepeillä, jotkut asuvatkin siellä. Mutta vaikka talo ja sen erilainen, muusta elämästä erillinen todellisuus ovat kerronnassa monin tavoin läsnä, itse rakennusta ja sen asukkaita Trifonov kuvaa viitteellisesti, ohimenevin hipaisuin. Seikkaperäisempää kronikoitsijaansa rantakadun talo sai odottaa vielä miltei puoli vuosisataa.

Moskovan asema syntyessä oleva neuvostovaltion pääkaupunkina vahvistettiin perustuslaissa vuonna 1922, mutta maan johtoelimet olivat siirtyneet sinne Pietarista jo neljä vuotta aikaisemmin. Keskeimmällä Euroopan puoleista Venäjää sijaitseva suurkaupunki luontui paremmin keskushallinnon kodiksi, minkä lisäksi se olisi vähemmän haavoittuvainen mahdollisen sodan oloissa kuin valtakunnan länsirajalla sijaitseva Pietari. Symboliarvoakin toimenpiteeseen liittyi, Pietari kun oli varasta vasten keisarivallan pääkaupungiksi rakennettu, mikä näkyi keskustan rakennuskannassa ja monumenteissa hyvin vahvasti.

Ennen Pietarin rakentamista Moskova oli ehtinyt olla pääkaupunkina kolmisensataa vuotta. Keisariajan loppuun saakka se säilytti asemansa kruunajaiskaupunkina sekä pienteollisuuden ja sisämaan kaupan tärkeänä keskustana. Se oli siis paitsi suuri myös kaikin tavoin elinvoimainen kaupunki ja sen komeaan keskustalinnaan, historialliseen Kremliin voitiin luontevasti sijoittaa uuden hallinnon tärkeimpiä elimiä. Mutta uudet kasvot saaneen vallan pitäjien, kansankomissaarien, erilaisten neuvostojen jäsenien ja heidän apu- ja tukihenkilöidensä piti myös asua jossakin, arvonsa mukaisesti ja mieluiten melko lähellä Kremlä. Sellaisiin tarkoituksiin soveltuvista rakennuksista kaupungissa oli pulaa.

Ensi vaiheessa nuo silmäätekevät majoitettiin suuriin hotelleihin, Metropoliin, Nationaliin, Petergofiin, pian jo muihinkin byrokratian nopeasti kasvaessa. Näistä uuden hallitsevan luokan asuntoloista ryhdyttiin käyttämään yhteisnimeä Neuvostojen talot. Vuonna 1922 Moskovassa oli kahdeksantoista Neuvostojen taloa, neljä vuotta myöhemmin kaksikym-

mentäseitsemän, ja lisää tilaa tarvittiin. Vuonna 1926 sisäasiain kansankomissaari Aleksei Rykovin johtama työryhmä päätti käynnistää rakennushankkeen joka valmistuessaan ratkaisisi tärkeiden henkilöiden asumistarpeet pitkäksi aikaa.

Pääkaupungin halki virtaavan Moskova-joen pohjois-
mutkan halkaisee pitkänomainen, niin ikään mutkalle kaar-
tunut Suosaari. Sen läntisellä rannalla, Suuren kivisillan ku-
peessa, näköetäisyydellä Kremlistä oli vanhoja suolavarastoja
joiden pois raivaaminen ei aiheuttanut mainittavia uudel-
leenjärjestelyjä. Suoperäisen alueen varhaisempi historia vai-
kuttaa sameanlaiselta. Sinne oli perustettu Moskovan ensim-
mäinen kapakka Iivana Julman aikana, siellä olivat pitäneet
leiriään ja hurjia juhliaan hänen pahamaineiset urkkija- ja
poliisijoukkonsa Maljuta Skuratovin johdolla. Siellä oli pol-
tettu vaeltavien pelimannien soittimet patriarkka Josafatin
käskystä, siellä oli teloitettu kasakkakapinan johtaja Jemeljan
Pugatšov Katariina Suuren aikana.

Sinne raivattiin nyt yli kolmen hehtaarin maa-alue uudis-
rakennusta varten. Arkkitehdiksi valittiin Boris Iofan, joka oli
opiskellut kymmenen vuotta Italian taideakatemoissa ja jolle
uskottiin muitakin näyttäviä hankkeita noihin aikoihin. Hän
sai tehtäväkseen piirtää talon johon voitaisiin sijoittaa mah-
dollisimman runsaasti puoluevirkeilijöitä, korkeita upseereja,
Kominternin johtohahmoja, vallankumouksen ja kansalais-
sodan sankareita ja muuten tärkeitä ihmisiä. Rakennustyöt
aloitettiin vuonna 1928 ja talo valmistui 1931 – hämmästyttä-
vän nopeasti ottaen huomioon neuvostobyrokratian kankeu-
den, alkeelliset työmenetelmät ja huutavan materiaalipulan.

Hallituksen talo muodostaa itse asiassa kokonaisen korttelin jossa on kolme sisäpihaa ja laskutavasta riippuen kymmenen tai kaksitoista lohkoa tai 'taloketta'. Siinä on 24 porraskäytävää ja 505 huoneistoa joiden alkuperäinen pinta-ala on vaihdellut 40-300 neliön välillä, minkä lisäksi ensimmäiseen kerrokseen rakennettiin talomiehille ja muille apuhenkilöille tarkoitettuja yksiöitä. Huoneistoissa oli tammiovet ja tammiparketit, kattomaalauksia ja kipsikoristeluja jotka toteutettiin Eremitaasin konservaattorien johdolla. Huonekorkeus oli 3,7 metriä. Asuntojen varustuksiin kuuluivat lämminvesijohdot, joita vielä 1930-luvulla ei ollut edes Kremlissä, huoneistokohtaiset roskakuilut, kaasuliedet, puhelimet; jopa kylpyhuone- ja käymälätiloissa oli "eurooppalaisten standardien" mukaiset ikkunat. Suurimmissa huoneistoissa oli myös palvelijoiden huoneita, huolimatta siitä että neuvostojärjestelmä ei tuntenut palvelijoita. Keittiötilat olivat hyvinvarustettuja mutta pieniä, koska talon asukkaiden oletettiin enimmäkseen tilaavan ruokansa taloon sijoitetuista keskuskeittiöistä. Yksittäiset omat kalusteet olivat sallittuja, mutta Iofan oli suunnitellut taloa varten myös tyyppihuonekalut joita sisään muuttaville vuokrattiin heidän yksilöllisten tarpeidensa mukaan. Vuokrasopimukseen liitettyjen kaluste- ja varusteluetteloiden pikkutarkkuus ulottui ovien ja ikkunoiden kahvoihin sekä wc-istuinten kansiin.

Talossa oli oma postitoimisto ja pankin konttori, lennätinkonttori, ensiapuasema, sekä kolmikerroksinen erillissiipi jossa oli elintarvikemyymälöitä, parturi, ravintola, kirjasto ja 1500-paikkainen elokuvateatteri, lastentarha, kerhuhuoneisto,

urheiluhalli. Sisäpihoja koristivat huolellisesti hoidetut kukkaistutukset ja suihkulähteet. Oma teatterikin talossa oli, ilmeisesti korkeatasoinen, mutta se muutettiin kerhohuoneistoksi jo ennen sotaa.

Rähjäisen ja kaikin puolin puutteenalaisen suurkaupungin keskustaan tällaisin kaavailuin rakennettu asuinkortteli edusti satumaista ylellisyyttä – tosin ei aivan niin satumaista kuin suunnitelmat antoivat ymmärtää. ”Kuitenkin jo rakennusvaiheessa ja ennen kuin edes vesikattoon oli päästy, kävi selville, että talo alkoi luhistua, seinät kaatuivat, välikatot putoivat jne.”, kertoo Arvo Poika Tuominen, joka vietti talossa Neuvostoliiton kautensa viimeiset ajat Otto Ville Kuusisen vieraana tai alivuokralaisena. Kuvailussaan hän mainitsee huonejärjestelyjen ja säilytystilojen epäkäytännöllisyyden, kalusteiden rumuuden ja sen että komeiden lattioiden parkettilaatat irtoilivat joka askeleella. ”Ensimmäinen arkkitehtipolvi tai suunnittelijaryhmä vangittiin, väitteiden mukaan myös ammuttiin. Toisen, joka yritti parsia edellisen töitä, kävi samalla tavalla. Vasta kolmas arkkitehtien ryhmä sai talon valmiiksi, jonkinlaiseen asumakuntoon. Monesti me sanoimme sitä taloa katsellessamme, että tässä maassa varmasti on vähemmistäänkin syistä ihmisiä ammuttu ja vangittu.”

Mielenkiintoista kyllä pääarkkitehti Boris Iofaniin ei ka jottu, vaan hänen suunniteltavakseen uskottiin myös jättiläis-
mäinen Neuvostojen palatsi joka oli määrä pystyttää vuonna 1931 räjäytetyn Kristus Vapahtajan katedraalin tilalle, noin kilometrin päähän Kremlistä. Ennen rakennustöiden aloittamista asiantuntijat totesivat että maapohja ei kestäisi puo-

len kilometrin korkuiseksi kaavaillun kolossin massaa. Sitäkään virhearviota ei pantu arkkitehdin syyksi, vaan Iofan sai suunnitella Neuvostoliiton varsin näyttävän paviljongin Pariisin maailmannäyttelyyn vuonna 1937. Eikä onnetar hylännyt Iofania vielä senkään jälkeen: huolimatta juutalaisesta syntyperästään ja ulkomaisista yhteyksistään hän selvisi yli Stalinin kauden, eli korkeaan ikään ja kuoli Moskovassa vuonna 1976, itse asiassa samana vuonna jolloin Trifonovin 'Talo rantakadulla' ilmestyi.

Talon huoltohenkilökuntaan kuului satoja oven- ja portinvartijoita, hissinkuljettajia ja talonmiehiä jotka pitivät valppaasti huolta siitä että kansa ei päässyt näkemään miten hallitusherrat asuivat. Etuoikeutettujen asukkaiden elämää ja sen yksityisyyttä suojasivat myös pikkutarkat järjestyssäännöt. Kaikista vieraista oli ilmoitettava etukäteen talon komendantille, vieraiden oli ilmoitauduttava porraskäytävien vartijoille eivätkä he saaneet liikkua talossa ilman saattajaa. Vieraskutsujen tai juhlien tuli päättyä viimeistään klo 23.00. Öisin sisäpihoja valvoivat koirapartiot.

Väkeä Hallituksen taloon alkoi muuttaa heti sen valmistuksessa vuonna 1931 ja vuonna 1935 sinne oli rekisteröity 2655 asukasta. Heidän joukkoonsa kuuluivat Stalinin lapset Svetlana Allilujeva ja Vasili Stalin, marsalkat Mihail Tuhatševski ja Vasili Blüher, Otto Wille Kuusinen ja Aleksei Rykov, Lavrenti Berija ja nuori Nikita Hruštšov äiteineen, sosialistisen työn sankari Aleksei Stahanov, joukko ansioituneita vallankumouksellisia ja Kominternin jäseniä sekä tiedemiehiä ja kulttuurielämän

edustajia. Stalin itse pysyi Kremlissä, kuten myös Grigori Malenkov, Vjatsjeslav Molotov ja Lazar Kaganovitš.

Kaikki talon asukkaiksi päässeet olivat siis huikeasti etuoikeutettuja neuvostokansalaisia, mutta jotkut luonnollisesti vielä etuoikeutetumpia kuin toiset. Suurimpien huoneistojen asumisoikeuteen liittyi oikeus kesähuvilaan Moskovan liepeillä. Talon hyvinvarustettu elintarvikemyymälä palveli yksinomaan talon asukkaita, mutta hekin joutuivat käyttämään kuponkeja joista ilmenevä osto-oikeus määrittyi heidän asemansa mukaan. Ja niin edelleen.

'Kultaiseksi häkiksi' alettiin Moskovassa kutsua suurkauppias Nikolai Rjabušinkin yksityispalatsia sen jälkeen kun Stalin oli antanut sen asunnoksi Italiasta palanneelle Maksim Gorkille, joka vietti siellä viimeiset vuotensa ylellisissä oloissa mutta herkeämättömän silmälläpidon alaisena. Ja kultaiseksi häkiksi osoittautui myös Hallituksen talo, jossa vainoharhaansa kasvattelevan diktaattorin kannalta epäilyttäviä henkilöitä majaili kuin tarjottimella.

Yksittäiset pidätykset talossa alkoivat vuonna 1933 ja pari vuotta myöhemmin, erityisesti Kirovin murhan jälkeen niiden tahti kiihtyi. Talo alkoi saada kansanomaisia lempinimiä: "Bolševikkiloukku", "Vankileirin välipysäkki", "Berzenevkan vankikoppi", "Esitutkintavankila", "Veljeshauta", "Kremlin krematorio", "Stalinin hymy". Suurten puhdistusten vuosina talosta pidätettiin ja pantiin syytteeseen ainakin 800 henkilöä. Heidän jäljissään häipyivät myös perheet. Lapset sijoitettiin lastenkoteihin tai erityisiin vastaanottokeskuksiin, naiset erilaisille leireille joista mainetta saavutti erityisesti "Akmolinskin leiri

isänmaanpetturien vaimoille”. Vastaavaa laitosta naispuolisten pettureiden puolisoille ei ilmeisesti perustettu, joten heitä lähetettiin sinne tänne kärsimään leirituomioitaan. Tiedetään myös tapauksia joissa koko perhe pidätettiin ja ammuttiin.

Joidenkin huoneistojen asukkaat ehtivät vaihtua viiteen kertaan 30-luvun myöhäisvuosina; kokonaisia porraskäytäviä suljettiin ja sinetöitiin. Kun naapureiden silmälläpidosta ja ilmiantamisesta tuli suorastaan kansalaisvelvollisuus suurten puhdistusten aikoina, sitä toki harrastettiin myös Hallituksen talossa, esimerkiksi avaramman huoneiston toivossa. Asukkaiden, myös naisten ja lasten keskuudessa esiintyi itsemurhaaaltaja.

Suuria puhdistuksia seurasi Suuri isänmaallinen sota ja nelisensataa Hallituksen talon asukasta lähti rintamalle. Marraskuussa 1941, kun Saksan joukot olivat päässeet etene- mään vain 70 kilometrin päähän Moskovasta, suurin osa ta- loon vielä jääneistä asukkaista evakuoitiin ja sinne saapui vii- tisenkymmentä salaisen poliisin edustajaa jotka huoneistojen tarkastuksen varjolla panivat toimeen oman suuren puhdis- tuksensa. Kesällä 1942 toteutetun inventaarion yhteydessä kävi ilmi että asunnoista oli viety mm. kuutisensataa tuolia, nelisensataa patjaa, kymmeniä sänkyjä, vaate- ja astiakaappe- ja, pöytiä, sohvia ja muutamia pianoja ja flyygeleitä; kadon- neiden astioiden, kellojen, parranajovälineiden ja vaatekappa- leiden määrää ei kukaan liene laskenut.

Sodan jälkeen taloon muutti jonkin verran rintamapalve- luksessa ansioituneita korkeita upseereita. ”Talo saattoi ylpeil- lä asukkaillaan: 16 marsalkkaa, 45 kenraalia, 35 Neuvostoliiton

sankaria”, Olga Trifonova luettelee. Toisaalta vaikuttaa siltä että puoluevirkaileijat joilla oli tuoreessa muistissa 30-luvun tapahtumat etsiytyivät kernaasti muualle. Nikita Hruštšov ei palannut taloon enää sodan jälkeen eivätkä esimerkiksi Leonid Brežnev ja Mihail Suslov asuneet siellä missään vaiheessa.

Kun taloon vähitellen alettiin päästää muitakin kuin kaikkein etuoikeutetuimpia henkilöitä, osa suurista huoneistoista muutettiin yhteisasuntoloiksi ja 1970-luvulla käynnistettyjen peruskorjausten yhteydessä niitä pilkottiin kaksioiksi. Jonkinlainen eliittileima ”Stalinin hymyllä” säilyi neuvostokauden loppuun saakka ja 90-luvun mittaan siitä alkoivat kiinnostua uusrikkaat. Nykyisin talossa asuu tunnettuja näyttelijöitä, muusikoita ja estraditaiteilijoita sekä Ukrainan sodan aikana omanlaistaan näkyvyyttä hankkinut Moskovan metropoliitta Kirill.

Suurimpien huoneistojen alkuperäisiin haltijoihin Tuhatševskin, Rykovin ja Hruštšovin ohella kuului siis Otto Wille Kuusinen joka asui talossa kuolemaansa saakka. Hankkiuduttuaan eroon toisesta vaimostaan Aino Sarolasta ja häntä seuranneesta latvialaisesta ystävättärestä Kuusinen alkoi ilmeisesti tuntea olonsa yksinäiseksi satojen neliöiden ylellisyydessä. Niinpä hän kutsui asuinkumppaneikseen avustajansa Arvo Poika Tuomisen ja tämän Lyyli-vaimon, jotka viettivät talossa nelisen vuotta. Tuota aikaa ja jonkin verran myös taloa asukkaineen Tuominen on kuvannut muistelmateoksessaan ’Kremlin kellot’, joka ilmestyi vuonna 1956.

Kun Trifonovin ’Talo rantakadulla’ ilmestyi suomeksi vuoden 1977 syyskuussa, Tuominen oli vielä hengissä ja toimielias.

Suomen Kuvalehden numerossa 41/1977 (14.10.77) hän julkaisi sivun laajuisen artikkelin ”Asuinhan siellä minäkin”, jossa limitti Trifonovin romaanin herättämiä vaikutelmia ja omia muistojaan jotka huipensi pariin toteamuslauseeseen:

”Täydellä syyllä voi sanoa että Kominternia johdettiin tästä talosta, osittain myös SKP:tä. Olihan Kuusinen SKP:n rau-tainen perämies, puolueen perustaja ja luoja, ja minä hänen oppipoikanaan ja apumiehenään puolueen pääsihteeri. Laadimme tässä talossa SKP:n nimissä julkilausumia ja teimme suunnitelmia puolueen johtamiseksi.”

Yuri Slezkine, Berkeleyn yliopiston historianprofessori julkaisi vuonna 2020 toistatuhattasivuisen järkäleen ’The House of Government – a Saga of Russian Revolution’, jossa esittää näkemyksensä bolševismin vaikutuksesta Venäjän vaiheisiin. Slezkine pitää bolševismia ns. millenaristisena uskontona joka tuo pelastuksen suuren mullistuksen kautta. ”Bolševismi oli siis venäläinen uskonpuhdistus”, hän summaa teoksensa päätösluvussa, jossa tarkastelee stalinismin perintöä.

Ensimmäisen polven uskovia olivat vanhat bolševikit, Leninin aate- ja työtoverit jotka tekivät parhaansa kumotakseen vanhan vallan; uuden yhteiskunnan rakentaminen jäi sitten heidän jälkeläistensä asiaksi. Utopististen pyrkimysten vertauskuvana ja kristalloitumana, koko yhteiskuntaa heijastavana prismaana Slezkine näkee Hallituksen talon, jonka rakentaminen oli ensimmäisen viisivuotissuunnitelman paraatihanke. Sinne uskovaisten suuren perheen parhaimmisto pääsi asumaan ja sieltä heitä sitten saattoi vähällä vaivalla hakea kuu-

lusteltaviksi, kidutettaviksi ja tuhottaviksi, kun Stalinin luottamus uskonveljiinsä alkoi pettää.

Slezkine on käynyt uutterasti läpi talossa asuneiden ihmisten ja heidän jälkeläistensä kirjeitä, päiväkirjoja ja tietenkin virallisia asiakirjoja. Hänen aineistonsa koostuu tosiseikoista, mutta niistä hän näyttää pyrkineen luomaan eräänlaista kaaoksen taidetta vyöryttäessään lukijan silmille suorastaan hallitsemattoman määrän ruohonjuuritason tietoa talon asukkaista, heidän keskinäisistä suhteistaan ja enemmän tai vähemmän kiperistä vaiheistaan neuvostohallinnon eri vuosikymmeninä. Lavean henkilömosaiikkinsa sekaan kirjoittaja on välistänyt muiden millenarististen liikkeiden ajatus- ja toimintatapoja kuvailevia katsauksia. Ne saattavat itsessään olla hyvinkin mielenkiintoisia, kuten esimerkiksi Sergei Kirovin murhan tutkimuksiin ankkuroitu selonteko siitä miten myös Yhdysvalloissa on 1900-luvun mittaan käytetty syntipukkeja massojen manipuloinnissa, mutta teoksen keskeisiä aiheita ne eivät varsinaisesti selkiytä.

'The House of Governmentin' motoksi Slezkine on poiminut katkelman Georges Perecin 'Elämä Käyttöohjeesta' ja hän päättää sen Juri Trifonovin moskovaalaistarinoiden tarkasteluun. Kirjailijan isä Valentin Trifonov toimi tärkeissä hallinnollisissa tehtävissä sisällissodasta alkaen ja asui Hallituksen talon huoneistossa n:o 137, kunnes hänet kesäkuussa 1937 noudettiin kuulusteluihin. Hänet teloitettiin maaliskuussa 1938. Pari viikkoa myöhemmin noudettiin hänen vaimonsa Jevgenia, joka toimitettiin ensin Butyrkan vankilaan ja sieltä Akmolinskin leirille. Kolmetoistavuotias Juri ja yksitoista-

vuotias Tatjana siirrettiin isoäitinsä Tatjana Slovatinskajan, loppuun saakka vakaumuksellisen vanhan bolševikin hoiviin. Hän asui tuolloin Bolšaja Kalužskaja -kadulla vastapäätä Gorkin puistoa. Kesken jääneessä 'Aika ja paikka' -romaanissaan Trifonov kuvailee puiston hyörivää ihmispaljoutta tavalla joka viittaa siihen että varhaisteini on saattanut kokea sen jopa jollakin tavoin turvallisen tavanomaisena Rantakadun talon epä-todellisen, 'etuoikeutetun' hiljaisuuden jälkeen.

Sisäpihalle, talon joenpuoleisen julkisivun tuntumaan, etiseen ensimmäisen porraskäytävän vahtimestarin asuntoon perustettiin vuonna 1989 "Talo rantakadulla" -museo. Sen ensimmäiseksi johtajaksi valittiin Tamara Ter-Eliazarjan, joka oli asunut talossa vuodesta 1931 alkaen. Hänen jälkeensä johtajana on toiminut Olga Trifonova, kirjailijan leski.

Yhdessä huoneessa on nähtävillä Trifonovin tuotantoa ja hänen henkilöhistoriaansa liittyviä valokuvia ja esineitä, mutta varsinaisemmin museo esittelee talon historiaa, pohjapiirustuksia, pienoismalleja, valokuvia rakennustyön vaiheista sekä mallikappaleita Iofanin suunnittelemissa alkuperäiskalusteista.

Keskeisellä paikalla huoneistossa on aakkosellinen luettelo 763 Hallituksen talon asukkaasta jotka joutuivat suurten puhdistusten myllyyn. Vangittujen ja kadonneiden todellinen lukumäärä on suurempi, luetteloon on voitu ottaa mukaan vain tapaukset joista on säilynyt dokumentoituja tietoja.

Tiedot esitetään selkeissä sarakkeissa: pidätyksen ajankohda, syyte, tuomio, kuolinaika, mikäli tiedossa. Tavanomaisin merkintö tuomion kohdalla on *vyšaja mera*, enimmäismäärä

tai korkein tuomio, siis kuolemanrangaistus, mutta eripituisia leirituomioita esiintyy myös runsaasti. Eriyistäpauksina on kirjattu myös toteamuksia ”kuollut kuljetuksen aikana”, ”kuollut kuulustelujen aikana” tai ”tehnyt itsemurhan kuulustelujen aikana”.

Niistä jotka selvisivät leireiltä hengissä ei läheskään kaille myönnetty oikeutta palata asumaan Moskovaan, saati Hallituksen taloon. Erinäisistä paluumuuttajista on kuitenkin säilynyt tietoja. Ensimmäisten joukossa olivat Jevgenia ja Kira Allilujeva, Stalinin vaimon sukulaiset, joiden hakemus myös hyväksyttiin. Sodassa kuolleen lentäjäsankari Boris Pivenšteinin lesken hakemus sen sijaan hylättiin sillä perusteella että vankileirillä istuessaan hän oli jättänyt asuntonsa vuokran maksamatta. Luultavasti moni muukin oli, joten peruste vaikuttaa niin sanotusti harkinnanvaraiselta.

Juri Trifonovin Moskovaa ja Rantakadun taloa esittelevässä pikku kirjassa Olga Trifonova kertoo kuinka museoon keran tuli jotenkin kiihtyneen oloinen rouva, joka kuunteli kylä opastuksen mutta ei syventynyt tutkimaan puhdistusten uhreiksi joutuneiden luetteloa. Lähtöä tehdessään hän sanoi: ”Se on kaikki valetta mitä te kerrotte meidän talostamme ja mitä siitä on kirjoitettu. Täällä elettiin onnellista elämää. Oli suihkulähteitä ja kukat kukoistivat.” ”Mutta niihin kukkapenkkeihin putoili ihmisiä jotka hyppäsivät ikkunoistaan”, opas huomautti. ”Sellaiset paikat me koetimme kiertää”, rouva sanoi ynsästi ja meni menojaan.

Olen käynyt museossa pari kertaa, viimeksi kesäkuussa 2018, jolloin maksoimme Panu Rajalan kanssa bussikus-

kille pari seteliä siitä hyvästä että hän heitti meidät tunniksi Rantakadulle sillä välin kun muu turistiryhmä katseli Punaisen torin ihmeitä. Tapasimme pikaisesti myös Olga Trifonovan joka luuli Rajalaa Trifonovin tuntija Pekka Pesoseksi ja esitteli meille kokoelmien hyllyihin päätyneet kirjailijan teosten suomennokset.

Pienelle pöydälle museon sisäänkäynnin vieressä oli sijoitettu erikoisuus jollaista en ole missään nähnyt, en Moskovassa enkä muuallakaan Venäjällä liikkuessani: mustakantinen kirja johon saivat kirjoittaa nimensä ne jotka vastustavat Stalinin henkilökultin henkiin herättämistä. Kun Stalinin nimi oli jo pitkään komeillut kärkisijoilla kaikissa Venäjän historian suosituimpien suuruuksien luetteloissa, vetoamus tuntuu lähinnä muodollisuudelta, ei kuitenkaan aivan tyhjältä sellaiselta.

Nimen kirjoittamisen oikeus oli varattu Venäjän kansalaisille, turistien ei toivottu vaivautuvan. Kirjaa lehteillessäni en voinut olla miettimättä keiden tutkittavaksi nämäkin sivut kerran päätyvät.

KUINKA TERÄS HAPERTUI

Kun Venäjän keisarikunta lakkasi olemasta vuoden 1917 vallankumousten seurauksena, syntyi valtiomuodostelma nimeltä Neuvostoliitto. Kirjallisuuden kirjoittamista yhteiskunnallinen mullistus ei lopettanut, mutta antoi sille uuden luokituksen. Mullistuksen seurauksena syntyneen valtion rajojen sisällä kirjoitettu ja julkaistu kirjallisuus, valtaosin venäjänkielinen, oli neuvostokirjallisuutta.

Venäläinen kirjallisuus ei loppunut keisarikunnan myötä. Sitä jatkoivat ne kirjailijat, jotka lähtivät maasta, asettuivat kuka minnekin ja kirjoittivat äidinkielellään. Nimekkäitä ensimmäisen emigraatioaallon tekijöitä olivat mm. Mark Aldanov, Konstantin Balmont, Nina Berberova, Ivan Bunin, Vladislav Hodaševitš, Zinaida Hippus, Vjatseslav Ivanov, Aleksandr Kuprin, Dmitri Merežkovski, Vladimir Nabokov, Aleksei Remizov, Aleksei Tolstoi, Marina Tsvetajeva ja Jevgeni Zamjatin. Venäläisen emigranttikulttuurin keskittyä, niiden myötä lehtiä ja kustantamoja syntyi Berliiniin, Prahaan, Pariisiin, ajan mittaan myös ainakin Hollantiin ja

Yhdysvaltoihin. Edellä luettelemistani kirjailijoista Aleksei Tolstoi ja Marina Tsvetajeva palasivat Neuvostoliittoon, Vladimir Nabokov puolestaan siirtyi 1940-luvulla kirjoittamaan englanniksi ja Nina Berberova ainakin osittain ranskaksi.

Vaivalla ja verisesti synnytetty neuvostovaltio määritteli uudelleen yhteiskunnan rakenteita ja elämänarvoja. Määrittely ulotettiin myös taiteisiin, niiden merkitykseen ja tehtäviin kansalaisten henkisinä kehittäjinä.

Koska uuden vallan haltijoilla oli muutakin tekemistä kuin taiteilijoiden ruotuun piiskaaminen, neuvostovaltion ensimmäinen vuosikymmen, itse asiassa miltei koko 1920-luku näyttää sujuneen kokeilujen merkeissä. Huolimatta aineellisesta ahdingosta, josta maa ensimmäisen maailmansodan, valankumouksen mullistusten ja niitä seuranneen sisällissodan jälkeen toipui hitaasti, noita kokeiluja värittöi uuden etsimisen halu ja silkka tekemisen ilo. Kirjallisuuskin saatiin ahde- tuksi ideologiseen pakkopaitaan vasta 1930-luvun alkuvuosina jolloin sosialistisen realismin tavoitteet tai ihanteet virallisesti määriteltiin.

Venäjäksi kirjoitetun kaunokirjallisuuden perinne ei ole kovin pitkä italialaiseen, ranskalaiseen, anglosaksiseen tai vaikkapa ruotsalaiseenkaan verrattuna, mutta etenkin 1800-luvun mittaan se oli ehtinyt osoittaa elinvoimansa ja merkityksellisyytensä, kykynsä kuvata olevia oloja ja imeyttää ajassa liikuvia kysymyksiä taiteellisesti korkeatasoiseen ilmaisuun joka ei tunnu tyhjenevän sittenkään kun nuo kysymykset ovat kadottaneet ajankohtaisuutensa. ”Venäläisten kirjailijoiden suuri onni ja onnettomuus on siinä että heidät on aina otettu

vakavasti”, on joku koiranleuka sanonut, mahdollisesti jo 1800-luvun puolella. Kärjistävä yleistys ei sekään tunnu vanhenevan.

Myös neuvostojärjestelmän vallitessa kirjallisuuden piiriin hakeutui lahjakkaita ihmisiä jotka ovat kyyenneet saamaan aikaan painokkaita teoksia valtiojohtoisen kontrollin rajoituksista huolimatta. Kiistatonta on kuitenkin se että tietoisuus kontrollin eli sensuurin olemassaolosta löi neuvostokirjallisuuden käsitteeseen eräänlaisen sekundataiteen leiman läntisen maailman silmissä, leiman joka ei pyyhkiytynyt siitä koskaan, vaikka sensuuri hellitti otettaan ja kirjailijat alkoivat saada liikkumavaraa taas 50-luvun jälkipuoliskolta alkaen.

Leiman vaikutus on näkynyt myös läntisessä julkaisu-toiminnassa. Keisariajan venäläisiä klassikoita painetaan ja käännetään yhä uudestaan. Emigranttikirjallisuudesta ja Neuvostoliitossa sorrettujen ja vaiennettujen tekijöiden hengentuotteista on tehty kernaasti löytöjä, kun taas venäjänkielisen sanataiteen seitsemän vuosikymmenen valtavirrasta, neuvostokirjallisuudesta on poimittu näytteitä satunnaisesti, epäluuloisesti, nirsoillen.

Omanlaisenaan havaintoesimerkkinä voi mainita Mihail Šolohovin 'Hiljaa virtaa Donin'. Se on erästä viime vuosisadan murrosvaihetta kuvaava suurten mittasuhteiden eepos, jonka monivivahteinen ihmisten ja tilanteiden kuvaus ei ihannoivaltaan vähitellen pääseviä bolševikkeja. Toki se on useimmille läntisille kielillekin käännetty, mutta arvelen että sen asema eurooppalaisessa sotakirjallisuudessa olisi toinen, jos se ei kantaisi neuvostokirjallisuuden leimaa.

Pekka Pesonen, Helsingin yliopiston venäläisen kirjallisuuden emeritusprofessori, joutui eri yhteyksissä paneutumaan venäläisen ja neuvostokirjallisuuden suomenkieliseen tarjontaan. Hän totesi että käännöskirjallisuutemme historiassa erottuu kaksi vaihetta jolloin neuvostokirjallisuutta on julkaistu poikkeuksellisen vilkkaasti.

Ensimmäinen korkeasuhdanne osui heti sodanjälkeiseen aikaan. Syyt ovat ymmärrettävät. Kuten Kaj Häggman vuonna 2017 ilmestyneessä Suomen Kirjailijaliiton historiassaan mainitsi, sota-aikana ja heti sodanjälkeisinä vuosina kirjat olivat tulitikkujen ja etikan ohella ainoita hyödykkeitä joita sai ostaa ilman mitään säännöstelyrajoituksia. Kirjojen kysyntä oli siis ylipäättäänkin vilkasta ja maahan syntyi jopa aivan uusia kustantamoja, joista useimmat kylläkin jäivät lyhytikäisiksi.

En ole nähnyt mainintoja siitä että valtiovalta olisi tuossa vaiheessa patistanut kustantajia laajentamaan neuvostokirjallisuuden tai edes venäläisen kirjallisuuden tarjontaa. Silti en pidä mahdollisena ettei kulissien takana olisi sentapaisia toiveita esitetty. Ja onhan ajatus voinut juolahtaa alan päättäjien mieleen muutenkin, kun ovat sattuneet vilkaisemaan Torni-hotellin suuntaan.

Eräissä tuolloin suomennettujen kirjojen valinnoissa voi nähdä pyrkimystä korostaa neuvostokirjallisuuden yhteyksiä keisariajan kulttuuriin ja historiaan. Niinpä Aleksei Tolskoiilta julkaistiin Pietari Suuresta kertova historiallinen romaani ja formalistikriitikko Juri Tynjanovilta elämäkertaromaani 'Nuori Puškin', huolimatta siitä että molemmat teokset olivat jääneet torsoiksi tekijöiden kuoltua kesken työnsä.

Kansainvälisesti arvostetuimpiin kielentutkijoihimme kuuluva Valentin Kiparsky toimitti antologian 'Venäjän runotar', jonka aloitti toki Puškinista ja muista kultakauden runoilijoista, mutta johon otti mukaan myös neuvostoajan, jopa sotavuosien runoutta. Niin ikään hän pani varsin ripeästi kokoon yhä edelleen käyttökelpoisen lähdeteoksen 'Suomi Venäjän kirjallisuudessa'.

Toisen, kymmenkunta vuotta kestäneen korkeasuhdanteen muodosti Neuvostokirjallisuutta-sarja, kustannusalan kattojärjestön, Suomen Kustannusyhdistyksen piirissä suunniteltu yhteishanke johon osallistuivat maamme kaikki suuret kustantamot ja näkyvimvät keskisuuret.

Koska sarja aloitettiin 70-luvun puolimaissa, kansakuntamme rähmällään olon vuosina, hanke voidaan nähdä silloisen hännystelevän idänpolitiikkamme lieveilmiönä. Sitäkin se oli, mutta avaukseen liittyi myös taloudellisia päämääriä. Ainakin Otava, Weilin+Göös ja WSOY kärkkyivät painotöitä itänaapurista – jossa kirjojen painosmäärät olivat noina vuosina varsin suuria – ja arvelivat että neuvostokirjallisuuden julkaiseminen voisi edistää sellaisiakin pyyteitä.

Ajatus usean kustantajan yhteistyönä toteutettavasta kirjasarjasta oli kaikin tavoin poikkeuksellinen. Lähdettiin siitä että kun yksittäiset kustantamot poimivat satunnaisesti suomennettavikseen yksittäisiä neuvostojen maassa julkaistuja hengentuotteita, se ei näytä miltään tai enintään siltä mitä onkin: epämääräiseltä harrastelulta. Mutta jos useamman kustannustalon poiminnot ketjutetaan sarjatunnuksin, niistä kertyy jo selvä juonne käännöskirjojen vuotuisen tarjontaan. Tällainen